

SOBRE LA NOMINACIÓ DELS JACIMENTS ARQUEOLÒGICS. LA VALL D'ALBAIDA

Agustí RIBERA

Com molt bé diu Ferran Arasa, en una comunicació al Xé Col·loqui General de la nostra Societat d'Onomàstica (Actes, Butlletí XXIII, 1986): *"els topònims dels jaciments arqueològics plantegen sovint una complexa problemàtica entorn de la seua fixació"*.

En aquella comunicació, que tractava sobre la relació entre la toponímia i l'arqueologia, referida especialment a les comarques septentrionals del País Valencià, l'autor, sabedor profund de la problemàtica, dóna una sèrie de directrius a seguir que no ens estem de recomanar ferventment a qualsevol arqueòleg o persona que es veja en la necessitat d'assignar o donar nom a un nou jaciment arqueològic.

Encerta el pinyol, Ferran Arasa, quan diu què en els *"topònims de jaciments arqueològics ... es manifesta el desinterés i/o la frivolitat amb que en moltes ocasions els investigadors tracten el tema de la toponímia"*. I segueix: *"A les simples traduccions i castellanitzacions, que tant sovintegen en la bibliografia arqueològica nostrada, caldria afegir-hi les 'formes mixtes' que utilitzen determinats autors..., a més d'una llarga sèrie de deformacions, afegitons i veritables bateigs que pateixen els topònims dels nostres sofrits jaciments arqueològics"*.

Efectivament, qualsevol ullada, toponímicament crítica, a la bibliografia arqueològica del nostre país, ens farà veure manta castellanitzacions, incorreccions, traduccions automàtiques, deformacions i presumptes invencions. Però hauríem de dir, tot seguit i no sé si en descàrrec, potser, d'alguns arqueòlegs que —exceptuant alguns casos com els dels "batejos purs"—, aquest estat de coses és ben general a qualsevol parcel·la de la nostra societat. Què es pot esperar si encara hi ha, per exemple, molts pobles valencians que no s'han dignat a "rectificar-se" el seu propi nom? Què, d'una administració autonòmica que permet —o li té igual— que els seus funcionaris, de manera reiterada, recalçant i a pesar dels innumerables "tocs d'atenció" segueixen posant "Onteniente" als

escrits oficials, després de 13 anys d'haver-se derogat absolutament aquesta deformació castellana del nom del nostre poble? Si la cosa va així en els topònims majors, de veritable transcendència i d'ús quotidià, què no podrà ocórrer en uns topònims tan menors o poc coneguts com puguen ser els dels jaciments arqueològics?

Però tornant a la problemàtica concreta que ens ocupa, cal tenir en compte que l'arqueologia és una disciplina relativament recent, i més encara la generalització dels estudis detallats referits a un espai geogràfic determinat, raons per les quals la fixació dels noms de jaciments serà, en general, també molt recent.

Quan un arqueòleg arreu localitza un jaciment arqueològic nou —o del qual no es tenien referències—, es troba amb la feina afegida de "buscar-li" el nom i, a pesar que deu saber que la nominació correcta no deu ser sinó la del lloc mateix on es troba enclavat el jaciment —al nivell més concret possible—, la tasca sovint no és tan simple com això. Ho sabem per experiència pròpia, i hem de reconèixer, nosaltres mateixos, que hem comés no pocs errors en la nominació de jaciments —sobretot en una etapa de tendra joventut, quan encara no estàvem avisats ni ens havia ferit la curiositat envers el nom de les coses—. I el que és pitjor, ara veiem com és de difícil redreçar aquells errors...

Cal tenir en compte que la necessitat d'anomenar un jaciment "nou" es dóna de manera instantània a l'acte de localitzar-lo —tot allò que existeix té nom—, precisament per a diferenciar-lo de la resta i, entre altres, per la peremptòria "obligació" d'associar-li els materials arqueològics d'ell provinents.

Moltes vegades resulta que, inclús tenint un coneixement general més que acceptable del territori i dels seus noms, desconeixem de cert el topònim —sovint molt menor— que puga tenir un lloc determinat —si és que en té—, i se li dóna un nom "provisional", normalment relacionat amb els que coneixem dels voltants més o menys immediats i/o la transcripció, per aproximació, dels noms que figuren als plànols o mapes que manipulem, i tot sempre a l'espera d'una recerca més profunda.

Passa, després, que aquesta "recerca" —consulta al cadastre, a possibles plànols o documentació antiga, enquesta amb algun informador escaient...—, no arriba a fer-se a hora i, per la necessitat bé d'inventariar-lo, bé de fixar-lo, protegir-lo, relacionar-lo o publicar uns materials del jaciment... veu la llum més o menys pública, segons els casos, amb el nom "provisional".

Estem segurs que l'origen d'un tant per cent molt elevat dels "topònims de jaciments arqueològics" valencians —i no sols valencians— cal buscar-lo en la cartografia d'escala 1:50.000 (en les seues edicions de l'"Instituto Geográfico Nacional" o del "Servicio Geográfico del Ejército") que, tant per la relativa aptitud de l'escala, com per la seua gran difusió, han sigut els més utilitzats pels arqueòlegs, aficionats, excursionistes, etc. D'ací que, en una bona mesura, la major o menor correcció de molts topònims de jaciments dependrà de la major o menor correcció de la toponímia que hi figure en aquests plànols.

I prou sabem com arriben a ser d'incorrectes molts d'aquests plànols!

Potser fóra utilíssim estudiar un full fil per randa i publicar raonadament tota la sèrie de desgavells que s'hi poden trobar. Traduccions i castellanitzacions en divers grau i sense norma, desfiguracions més o menys aberrants, desplaçaments quilomètrics, confusions ortogràfiques, barreges inadmissibles, etc. etc. Tot amb l'objecte —a banda de la hipotètica i poc probable revisió oficial del full en qüestió— de fer entendre a molts estudiosos, de diversos camps —i també als arqueòlegs—, la necessitat de malfiar-se d'ells, si no per principi, sí en una mesura considerable.

De tota manera, el que s'entén per jaciments arqueològics —dipòsits sedimentaris, producte de l'habitació o qualsevulla acció humana, amb estructures o sense— n'hi ha de moltes classes i envergadures, i poden abraçar, per exemple, des del punt de vista espacial, des d'uns pocs metres quadrats a unes quantes hectàrees. En el primer cas serà difícil que tinga un nom propi —pot estar al cantó d'un bancal anònim— i caldrà assignar-li'n un per associació. En el segon cas, en canvi, és molt probable que hi haja diversos topònims dins el seu àmbit i calga destriar el més general o/i el que puga estar més relacionat amb el propi jaciment. Entre aquests dos casos extrems poden donar-se innumerable situacions.

Quan els noms de jaciment tenen una estructura toponímica complexa (dos, tres o més noms associats), per ex. El Coll del Barranc de la Penya Roja), hi ha certa probabilitat que el topònim pròpiament dit siga el/s darrer/s, mentre que el/s situat/s al principi siguen afegits deguts a l'arqueòleg o localitzador. Per això els lingüistes han d'anar amb cura a l'hora de considerar aquestes primeres partícules dels noms dels jaciments, ja que sovint no són més que el reflex de les preferències o la "cultura literària" pròpies dels qui li han assignat el nom, i no de la forma o apel·latiu popular i/o tradicional de la zona. Nosaltres mateixos hem vacil·lat sovint, per exemple, entre les formes alt/altet, tossal/tossalet, cabeço (o cabeçó) etc. a l'hora d'introduir el nom d'un nou jaciment arqueològic.

Un bon exemple el tenim en un terme "introductor" que ha fet fortuna darrerament com és "abric", utilitzat normalment per a designar una balma o cova d'escassa penetració, al recer o davall d'una penya o cingle. La proliferació d'aquest terme es troba en relació directa amb la localització recent de nombroses pintures rupestres prehistòriques, normalment ubicades dins d'aquestes balmes. En principi, el terme "abric" sembla una adopció —traducció simple— del castellà "abrigo", per a designar el mateix. És evident que el terme "balma" deuria ser un equivalent prou correcte, però tot i que és present en algunes comarques septentrionals valencianes, aquesta paraula sembla haver desaparegut del lèxic popular de gran part del País Valencià. Vol dir això que no és legítima la reintroducció del seu ús? Creiem que en absolut. Però tampoc deu refusar-se del tot el terme "abric", perquè és perfectament acceptable en català i explica prou exactament les característiques de l'objecte designat, cosa que no fan molts dels apel·latius populars vius d'aquests indrets —quan, singularment, en tenen un de propi—, que sol ser "cova" o "roca" o "penya". Així, per "cova" se sol entendre una cavitat amb certa profunditat,

mentre que “roca” o “penya” poden designar molt diferents conceptes. No ens semblen doncs mots vàlids, en principi, per a generalitzar-los aplicant-los a les “balmes” que ara necessiten nominació.

Ben entés que si existeix la denominació “Cova de...”, “Roca de...” o “Penya de...”, haurà de ser aquesta, i no altra, la que ha de designar el jaciment; però si, com sol ser més corrent, no hi ha cap nom propi per a designar cadascun dels vint o trenta abrics que pugua tenir un barranc, caldrà acudir als termes “Abric” o “Balma”, associats o seguits del topònim de referència específic: barranc, mas, partida, etc., on es trobe ubicat i, encara, seguit si cal de números o lletres.

S’han vist alguns exemples, d’entre molts possibles, dels problemes que es poden plantejar en la nominació dels jaciments arqueològics. Cal dir però, que tradicionalment, i creiem que ara també, els arqueòlegs han seguit —o han tractat de seguir— la norma vella i lògica d’anomenar els jaciments amb els topònims que han cregut que els corresponien. De fet són molt escassos els que podríem qualificar d’“invencions” o de “batejos purs”.

Partint d’aquesta base, tot el problema rauria en no haver disposat —i no disposar encara— d’una cartografia pròpia, amb la toponímia autèntica o correcta, i a una escala escaient.

Però, si tenim en compte les dificultats que hi ha, el que costa d’arribar a conèixer l’estrat toponímic contemporani permeneritzat d’un espai físic reduït o mitjanet —posem per cas un terme municipal d’uns 50 Km.²—, amb tots els problemes i dubtes (de fonètica, d’opció de grafies, de contrastació entre els informants...) per a poder tractar de fixar els topònims, molt més anguniós resulta pensar que faran falta, a més a més, molts estudis diacrònics, molta feina de furgar als arxius, i una munió d’estudiosos (historiadors, medievalistes, arxivers, lingüistes, geògrafs...), per a poder obtenir un dia una toponímia general valenciana com cal; una toponímia certa, pròpia, nostra, basada en la tradició i resultat de la secular i prodigiosa adaptació antròpica al seu medi natural.

Com es comprendrà, aquesta tasca no podien fer-la els arqueòlegs, per bé que hi hagen pogut contribuir en algun cas. En la majoria dels casos simplement han agafat el nom que tenien més a mà.

Tanmateix, si disposar d’aquesta “toponímia general valenciana” fixada a la cartografia és una necessitat urgentíssima per a tota la nostra societat, també ho és per a l’arqueologia. Per exemple, darrerament hom pot observar —sobretot en algunes ciutats del sud, p. e. Alacant— com sembla que s’està iniciant un camí sense retorn. Hi apareixen noms totalment impropis i aliens a la tradició, per a designar jaciments arqueològics; noms com per exemple: “Sotanillo-I”, “Sotanillo-II”, “Parque de las Naciones”, “Parque Infantil de Tráfico”, “El Chinchorro”, etc. —citem de memòria—. Podríem preguntar amb quina finalitat s’investiga, o per a què es vol recuperar el patrimoni soterrat, si es deixa de banda alhora un patrimoni més proper a nosaltres, viu probablement encara en la parla dels nostres avis, i ni que siga a nivell simbòlic, com pugua ser el nom del lloc?

Altres investigadors de reconegut prestigi, com per exemple P. Guichard i, sobretot, A. Bazzana, que han elaborat magnífics i pioners estudis sobre la història i la cultura material d'època medieval andalusina, han utilitzat a bastament la toponímia, major i menor, que apareix als mapes 1:50.000, tot essent sovint, molt poc crítics envers ella i, d'ordinari, escrupolosament "oficialistes" —però es veu que sense estar al dia pel que fa als topònims majors restituits. La cosa no tindria major importància, si no fóra perquè una gran part dels seus treballs utilitza l'anomenada "arqueologia extensiva", disciplina on les prospeccions interessin a gran quantitat de jaciments d'un territori determinat, i on els topònims són elements bàsics, de vegades de fonamental importància, per a l'elaboració dels estudis. Però aquest és un altre problema.

Tot i amb tot, vists molt per damunt damunt, alguns aspectes de la problemàtica que s'acumula en la fixació —i en l'ús— dels noms de jaciments arqueològics, potser fóra exagerat desqualificar d'antuvi aquesta faceta, molt sovint involuntària i, com s'haurà vist, no excessivament reflexiva del treball d'alguns arqueòlegs, col·laboradors, aficionats i diletants.

A continuació, i com a mostra o exemple, donarem una llista de bona part dels jaciments arqueològics coneguts de la nostra comarca, la Vall d'Albaida, adjuntant algun comentari, en els casos que coneixem, sobre l'origen del nom. També s'inclou referència a l'autor que el dona a conèixer com a jaciment, i l'any, tot de manera aproximativa i sense donar bibliografia, car seria massa extensa, a més que moltes dades es basen en notes, manuscrits i hipòtesis. En aquest llistat tampoc incloem els jaciments medievals, per raons d'espai, i també per la problemàtica especial que envolta alguns d'aquests noms, entrant en el camp de la relació —sovint molt directa— entre alguns noms i jaciments arqueològics, tema apassionant però que mereix capítol a banda i que esperem tractar en altra ocasió.

JACIMENTS ARQUEOLÒGICS

ELS ABRICS DEL CALVARI. (Bocairent) Art Esquemàtic. Es troben a la vora del *Calvari* de Bocairent. (Beltran & Pascual, 1974).

L'ABRIC DE LA CREU. (Ontinyent) Art Esquemàtic. Neolog.: Es troba prop d'una gran creu de ferro. (Ribera, 1987).

ELS ABRICS DE LES FINESTRES. (Alfajara) Art Esquemàtic i Llevantí. Es troben davall d'un grup de *finestres* (covetes-finestra andalusines). (Ribera 1986).

L'ABRIC DE LA FOS- I. (Ontinyent) Art Esquemàtic. Pren el nom del del barranc on s'ubica: *Barranc de la Fos*. (Ribera, 1988).

L'ABRIC DEL GEGANT. (Ontinyent) Art Esquemàtic. Es troba en la paret del *Gegant*, dalt del popularment anomenat Cagalló del Gegant. (Ribera, 1985).

L'ABRIC DE L'HEdra. (Ontinyent). Epipaleolític. Està situat al costat de la *Cova de l'Hebra* i, ambdós, en el Barranc homònim. (Ribera, 1976).

L'ABRIC DE LA PEDRERA. (Ontinyent). Eneolític-Bronze. Situat en el *Barranc de la Pedrera*. (Ribera, 1980).

L'ABRIC DEL PONTET. (Bocairent) Art Esquemàtic. Neolog.: Situat a prop d'un pont de la carretera. (Ribera, 1987).

L'ABRIC DELS TEULARS -I. (Bocairent) Art Esquemàtic. Està prop dels *Teulars*. (Pascual, 1989).

L'AGRILLET. (Ontinyent). Romà. Situat en la partida homònima, documentada des del s. XIV. (Ribera, 1991).

L'ALBA -I. (Ontinyent). Ibèric. Situat prop de la Casa i Fàbrica de l'Alba. (Ribera, 1984).

L'ALBARDER. (Quatretonda). Eneolític?. Nom de la partida?. (Vidal, 1960 & 1994).

ELS ALBORETS. (Bocairent). Romà, Andalús. A prop de la font i cases del mateix nom. (Ribera & Pascual, 1994).

L'ALCÚDIA. (el Ràfol de Salem). Romà?, Andalús?. Nom del lloc o partida. (Pla, 1973).

L'ALFARDÍ. (el Palomar). Ibèric, Romà. Nom de la partida, probablement derivada d'Alfardí. (Ribera & Soler 1994).

L'ALGEBASSÓ. (Castelló de Rugat). Bronze. Nom que rep la zona. (Pastor, 1972).

L'ALIANDA. (Ontinyent). Romà, Andalús. Nom de la casa i finca on es troba. (Ribera, 1985).

L'ALQUERIOLA. (Agullent) Ibèric, Andalús. Nom recuperat; en les immediacions del lloc així anomenat antigament. (Ribera, 1991).

L'ALT DE LES CARRASQUES. (Bocairent). Bronze. ? (Rúbio, 1987).

L'ALT DE LA COVETA FUMADA (o del *Pou del Capellà*). (Fontanars dels Alforins). Bronze. Es troba dalt de la balma així anomenada. (Ribera 1994). El *Pou del Capellà* es troba pròxim, al davall, i s'agafà com a primer nom (Ribera 1982).

L'ALT DE LA COVA DE CANET (o del *Camí Vell de Montesa*). (Aiello de Malferit). Bronze. Es troba damunt de la cova homònima. L'altra denominació obeeix al fet que s'ubica a la vora d'aquest camí. (Ribera, 1982).

L'ALT DE LA FONT DE LA CARRASCA. (Bocairent). Bronze. Prop de la font homònima. (Pascual, 1992).

L'ALT DE MARIOLA. (Bocairent). Bronze, Romà, Andalús. Denominació tradicional; alt destacat, immediat a la *Font de Mariola*. (?).

ALT DE MONTANER. (Castelló de Rugat). Bronze?. Nom del lloc? (Pastor, 1972).

ALT DE LA PARADA. (Bellús) Ibèric. Probablement en un alt on hi havia una parada del tord. (Pla, 1973).

ALT DE LA PERDIU. (Castelló de Rugat-Rugat) Romà. Denominació popular del lloc? (Pastor, 1972).

ALT DEL PONT TRENCAI. (Albaida) Ibèric, Romà. Es trobava al costat d'un pont sobre una séquia, així anomenat. (Ballester, 1945).

L'ALT DELS TARONGERS (Ontinyent). Bronze?-Alt medieval. Prominència en la carena nord del *Barranc dels Tarongers*. (Ribera, 1984).

L'ALTET DEL BANCAL REDÓ. (Alfajara). Bronze. Altiró dins la finca homònima. (Ribera, 1988).

ALTET DEL CAMÍ DE BÈLGIDA. (Atzeneta d'Albaida). Ibèric, Romà. Bancals alts a la vora del camí d'Atzeneta a Bèlgida. (Ballester, 1945).

L'ALTET DE GAMELLONS. (Ontinyent). Bronze. Situat prop de la font i casa de *Gamellons*. (Ribera, 1978).

L'ALTET DE FIGUEROLS. (Ontinyent). Bronze. Nom pres de la cartografia, probablement erroni; es troba prop de la casa anomenada de Figuerols, segons la cartografia (?). (Ribera, 1977).

L'ALTET DE LA MONEDA. (Fontanars dels Alforins). Bronze. Apel·latiu popular. (Llin, 1981).

L'ALTET DE LA SOLANA. (Ontinyent). Bronze. Un de tants altirons de la serra de la *Solana*. (Ribera, 1983).

L'ALTET DE TORRÓ. (Fontanars dels Alforins). Bronze. Nom del lloc i de la casa adjunta. (Ribera, 1980).

L'ARENAL DE LA COSTA. (Ontinyent). Eneolític-HCT. Zona rica en arenes —amb extracció industrial—, damunt de la *Costa*, costera molt pronunciada. (Ribera, 1988).

L'ATARCÓ. (Bèlgida). Eneolític. Nom de la partida. (Jornet, 1928).

EL BADALL DEL PINYONET. (Beniatjar). Ibèric. Apel·latiu popular, per la forma de l'indret. (Pardo, 1934).

LA BALMA DE BAS I (Ontinyent) Art Esquemàtic. Ubicada prop de la *Fàbrica de Bas*. (Ribera, 1987).

LA BALMA DE LA FABRIQUETA. (Ontinyent) Art Esquemàtic. Immediata a un antic batà anomenat *la Fabriqueta*. (Ribera, 1987).

EL BANCAL DEL CEL (Ontinyent). Romà. Bancal alt, necròpolis, nom que li donaven els masovers de l'heretat on es troba. (Ribera, 1992).

LA BANYESA ("A" i "B"). (Bocairent). Bronze. Pren el nom d'un mas proper. (Pascual, 1989).

EL BARRANC DE LA CARBONERA. (Beniatjar). Art Esquemàtic. Barranc que davalla del Castell de Carbonera, doc. s. XIII. (Pardo, 1933).

EL BARRANC DEL CASTELLET. (Pinet). Neolític. Denominació tradicional. Barranc a la vora del *Castellet*, altiró amb runes d'una petita fortificació. (C.E.C., 1980).

EL BARRANC DE LES COVES. (Salem). Art Esquemàtic. Nom del barranc on es situa. (Ferrer, 1974).

LA BASTIDA DE LES ALCUSES. (Moixent). Ibèric. El primer terme és el nom tradicional, probablement originat per les restes de murs que hi existien. *Les Alcuses* és el nom que rep una extensa àrea del terme de Moixent, ubicada als peus de la *Bastida*. (Tortosa & Ballester, 1909).

BENIPRÍ. (Bèlgida-Otos). Eneolític, Romà, Andalusi. Nom de la partida. (Jornet, 1928).

BENISSUERA. Romà. Nom del poble, encara que la troballa podria ser d'algun indret del terme?. (Pla, 1973).

BETILLA. (Albaida). Romà? Nom de la partida. (Pla, 1973).

EL BOLOT. (Alfarrasí). Eneolític. Nom de la partida. (Pascual & Ribera, 1994).

ELS BRULLS. (Bocairent). Ibèric. Al costat del *Mas dels Brulls* i dels propis brulls o naixement d'aigua. (Pascual, 1994).

LA BUITRERA. (Castelló de Rugat). Bronze. Nom recent del lloc? (Pastor, 1973).

EL BUIXCARRÓ. (Bocairent). Bronze. Dins la zona i mas homònim. (Pascual, 1988).

EL CABEÇO DE MARIOLA. (Bocairent). Bronze, Ibèric, Romà. Lloc alt situat en la Serra de Mariola. (Ponsell, anys vint?).

EL CABEÇO DE MONTSERRAES. (Bocairent). Bronze. Denominació de la zona (Ponsell, anys vint?).

EL CABEÇO DE NAVARRO. (Ontinyent). Bronze. Alt situat en la zona dels Cabeços, dins la propietat i adjunt al mas de *la Casa Navarro*. (Belda, 1932).

EL CABEÇO DEL RACÓ. (Bocairent). Ibèric?. Situat damunt del *Mas del Racó* i prop de *Posolo*. (Ribera, 1990).

EL CABEÇO DE SANT ANTONI. (Bocairent). Bronze, Ibèric, Romà. Està entre el *Mas del Cabeço* i l'*Ermida de Sant Antoni*, (Ponsell, anys vint?; Aranegui, 1978).

CA CORRETGER I. (Fontanars dels Alforins). Ibèric. Dins l'heretat homònima. (Ribera, 1985).

EL CAGALLÓ DEL GEGANT. (Ontinyent). Bronze. Apel·latiu popular (Ribera, 1986).

CAIRENT. (Aiello de Malferit). Romà. Nom de la finca, font, bassa, pi i partida, on es troba, doc. s. XIII. (Ribera, 1989).

EL CAMÍ DE L'ALFOGÀS. (Bèlgida). Eneolític. Nom tradicional. (Jornet, 1928).

CAMÍ DE MALLAURA (o Corba de Sta. Teresa). (Fontanars dels Alforins). Ibèric. El jaciment es troba en dit camí (Ribera, 1993); concretament en una corba a l'altura de la casa dita *Santa Teresa* (Ribera, 1988).

CAMÍ DE LLUTXENT.(Castelló de Rugat). Romà. A la vora d'aquest camí. (Pastor, 1972).

CAMÍ DE LA NEVERA. (Quatretonda). Eneolític? A la vora del camí així anomenat. (Vidal, 1994).

CAMÍ DE LA PEDRERA. (Bèlgida). Ibèric, Romà. A la vora d'aquest camí. (Jornet, 1928).

CAMÍ DE XÀTIVA. (Guadasséquies) Ibèric, Romà. Es troba a la vora del camí així anomenat a Guadasséquies. (Pla, 1973).

CAMP DE LA CARRASQUETA. (Castelló de Rugat). Romà. Del nom del bancal. (Pastor, 1972).

LA CANALETA. (Agullent). Romà. Prop de la zona així anomenada. (Bolufer & Ribera, 1995).